

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 34.176.392

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/119>

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ДЕЛІКТІВ В СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

TO THE QUESTION OF THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AND ADMINISTRATIVE TORTS IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION

Бабікова О.С., д.ю.н., професор,
директор

*Науково-дослідний інститут проблем досудового розслідування,
професор кафедри кримінального права
Національна академія внутрішніх справ*

Статтю присвячено дослідженню питання основних ознак та характеристик суб'єкта кримінальних та адміністративних правопорушень, які посягають на свободу совісті, віросповідання, предмети культурної та духовної спадщини України. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та «суб'єкт адміністративного правопорушення» важливі для кваліфікації кримінальних та адміністративних правопорушень, а також для вирішення питання про кримінальну та адміністративну відповідальність особи. Вказані позиції визначені не лише в теорії кримінального та адміністративного права, але й зазначені безпосередньо в законі. Також автором досліджено характеристики «особи злочинця», які охоплюють широке коло соціально значимих властивостей (ознак) особи – соціально-демографічні, морально-психологічні, психо-фізичні, – тобто зв'язки особи з іншими людьми; соціальні ролі, які особа виконує в суспільстві; її моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, її життєві настанови. З'ясування ознак особи злочинця необхідне для повного встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, причин та умов, які йому сприяли, з метою призначення необхідного для виправлення винного покарання. Надається власний опис та характеристику «особи злочинця», який типовий для вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень.

Автором зокрема підкреслено, що і біологічні, і соціальні фактори беруть участь у детермінації кримінальних правопорушень. Саме для з'ясування цих питань в кримінальному процесі проводяться психологічні, судово-медичні, психіатричні експертизи і саме для цього, на наше переконання, законодавець ввів поняття обмеженої осудності в закон про кримінальну відповідальність (ст. 20 КК України).

Визначено існування прямої залежності між тим, наскільки держава глибоко втручається в питання свободи вибору віросповідання своїх громадян і ставлення до цього самих громадян, яким держава практично «надає право» демонструвати зневагу до різних конфесій та віросповідань, які сьогодні йдуть врозрід з обраним політичним курсом.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єкт адміністративного правопорушення, особа злочинця, віросповідання, релігія.

The article is devoted to the study of the main features and characteristics of the subject of criminal and administrative offenses which infringe upon the freedom of conscience, religion, and items of cultural and spiritual heritage of Ukraine. The concepts of "subject of a criminal offense" and "subject of an administrative offense" are important for the qualification of criminal and administrative offenses, as well as for deciding on the criminal and administrative liability of a person. These positions are defined not only in the theory of criminal and administrative law, but are also specified directly in the law. The author also examines the characteristics of the "criminal personality" which cover a wide range of socially significant properties (attributes) of a person – socio-demographic, moral and psychological, psycho-physical, i.e., a person's relations with other people; social roles which a person performs in society; his/her moral and spiritual world, individual characteristics, and life guidelines. Identification of the offender is necessary to fully establish the circumstances of the criminal offense, the causes and conditions that contributed to it, in order to impose the punishment necessary to correct the offender. The author provides his own description and characterization of the "personality of the offender", which is typical for the commission of the criminal offenses under consideration.

The author emphasizes in particular that both biological and social factors are involved in determining criminal offenses. It is to clarify these issues in criminal proceedings that psychological, forensic and psychiatric examinations are conducted, and it is for this reason, in our opinion, that the legislator introduced the concept of limited sanity into the law on criminal liability (Article 20 of the Criminal Code of Ukraine).

The author has determined the existence of a direct correlation between the extent to which the state deeply interferes with the freedom of choice of religion of its citizens and the attitude of the citizens themselves, to whom the state practically "grants the right" to demonstrate contempt for various confessions and religions that today run counter to the chosen political course.

Key words: subject of a criminal offense, subject of an administrative offense, personality of the offender, creed, religion.

Вступ. Відповідно до положень ст. 35 Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути

визнана державою як обов'язкова.» [1]. Це лише основні положення, які визначають право будь-якої особи самовиражатися шляхом прояву своєї належності до будь-якої віри, релігії або бути атеїстом тощо.

В аспекті здійснюваного дослідження, нас найбільше цікавлять основні риси та характеристики суб'єкта, який своїми діями посягає на такі особисті права і свободи громадянина як право на віросповідання, право на здійснення релігійного обряду у культовій (релігійній споруді), а саме вчиняє правопорушення, передбачені ст. ст. 178, 179, 180 КК України [2] та ст. 92 КУпАП України [3]. Не зва-

жаючи на те, що об'єктивна сторона розглядуваних правопорушень та ознаки суб'єкта їх вчинення різняться між собою, об'єкти останніх мають спільні риси, так само як і суб'єктивна сторона, мотивація вчинення правопорушень.

Аналіз результатів останніх досліджень. В основу здійснюваного нами дослідження покладено праці таких вчених, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, А.М. Красіков, С.Я. Лихова, О.А. Лукашева, В.І. Маркіна, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.С. Островський, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, Є.В. Фесенко, С.С. Яценко та багато інших.

Згадані науковці досліджували різні аспекти кримінально-правової охорони права особи на свободу віросповідання (В.І. Маркіна, С.Я. Лихова, О.С. Островський), вивчали злочинність у сфері віросповідання та досліджували методи та способи боротьби з нею тощо. Водночас, згаданими вченими не здійснювався детальний аналіз характеристик безпосередньо суб'єкта правопорушень, що стали предметом нашого дослідження.

Метою цієї статті є дослідження ознак та основних характеристик суб'єкта та особи злочинця кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено ст. 178 та 179 КК України та адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 92 КУпАП.

Виклад основного матеріалу. Свобода думки, совісті та релігії є основоположним правом, до якого звертається не лише Європейська конвенція з прав людини (далі – «Конвенція»), а інші численні національні, міжнародні і європейські документи. Відповідно до статті 9 Конвенції, «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Окрім Конвенції, свобода думки, совісті і релігії є, природно, частиною основоположних прав, визнаних Організацією Об'єднаних Націй. В аспекті здійснюваного дослідження необхідно наголосити, що протягом останніх п'ятнадцяти років кількісний показник справ, які Суд розглядав на підставі ст. 9 Конвенції, постійно зростає; ця тенденція пояснюється, зокрема, посиленням ролі релігії і пов'язаних з нею питань соціально-політичного дискурсу, що в свою чергу є особливо актуальним на сьогоднішній день в Україні в зв'язку з агресією з боку РФ.

Свобода думки, совісті і релігії, закріплена у статті 9 Конвенції, є однією з підвалин «демократичного суспільства» у розумінні Конвенції. У своєму релігійному вимірі, вона фігурує поміж найбільш життєво необхідними складовими формування ідентичності віруючих і їх життєвої позиції, але вона є цінним надбанням і для атеїстів, агностиків, скептиків і індивідуальних осіб. Йдеться про плюралізм, дорого здобутий протягом століть, який є засадовим для такого суспільства. Ця свобода передбачає, зокрема, свободу належати чи не належати до релігії і свободу сповідувати чи не сповідувати її (Kokkinakis проти Греції, § 31; Buscagini і Інші проти Сан-Марино [ВП], § 34) [4].

Центральне місце, на наш погляд, окрім держави та її соціально-політичного курсу, в цьому питанні займає саме особа, тобто суб'єкт розглядуваного правопорушення. Суб'єкт кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент будь-якого складу злочину. Те саме стосується і суб'єкта адміністративного правопору-

шення. Складовими поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» вважаються: фізична осудна особа, її вік, стан здоров'я, психологічний стан, а в деяких випадках ще й спеціальні ознаки суб'єкта, які можуть стосуватися різних властивостей особи (громадянство, посадове становище, родинні зв'язки тощо). Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» важливе для кваліфікації кримінальних правопорушень та вирішення питання про кримінальну відповідальність особи. Все визначено не лише в теорії кримінального права, але й зазначено безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність (ст. 18 КК України).

В аспекті здійснюваного нами дослідження нам також цікава і «особа злочинця», яка своїми протиправними діями посягає на право будь-якої особи самовиражатися через прояв прихильності до тієї чи іншої віри (віросповідання). Поняття «особа злочинця» охоплює широке коло соціально значимих властивостей (ознак) особи – соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні, – тобто зв'язки особи з іншими людьми; соціальні ролі, які особа виконує в суспільстві; її моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, її життєві настанови. З'ясування ознак особи злочинця необхідне для повного встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, причин та умов, які йому сприяли, з метою призначення необхідного для виправлення винного покарання. Врахування ознак, що характеризують особу злочинця, є однією з умов призначення судом справедливого покарання, як того вимагає ст. 65 КК України.

В контексті дослідження диспозицій статей, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення за посягання на свободу віросповідання та на процес проведення релігійних обрядів вбачається, що безпосередньо в законі відсутні вказівки на суб'єкта згаданих кримінальних правопорушень та його ознаки. Тому можна з впевненістю стверджувати, що суб'єкт розглядуваних кримінальних правопорушень – *загальний*.

З приводу «особи злочинця», то в кримінології, як науці, до кола інтересів якої відноситься питання «особи злочинця», існує кілька теорій, які намагаються пояснити причини вчинення одними або іншими особами кримінальних правопорушень. Ряд вчених при вивченні особи злочинця принциповим визначають роль біологічних факторів у злочинній поведінці.

Кримінолог В.П. Ємельянов в своїх наукових роботах наголошував: «Лише певна сукупність економічних, ідеологічних, соціальних, біологічних чинників дає реакцію, названу злочинцем... Причина злочинності – це синтез різноманітних явищ соціального і біологічного характеру ...»

На противагу антропологічним поглядам у кримінології завжди переважав підхід, який заперечував біологізацію злочинної поведінки. Прибічники соціологічної школи вказували, що не можна пояснювати мінливе соціальне явище – злочинність – біологічними властивостями людини, у тому числі «злочинної людини».

Сьогодні проблема соціального і біологічного в особі злочинця залишається актуальною та вирішується по-різному. Ю.М. Антонян у своїх дослідженнях наголошує на психофізіологічній характеристиці злочинців. У своїй роботі «Жорстокість у нашому житті» він говорить про те, що жорстокість людини – це вічна категорія. Дійсно, і біологічні, і соціальні фактори беруть участь у детермінації кримінальних правопорушень. Саме для з'ясування цих питань в кримінальному процесі проводяться психологічні, судово-медичні, психіатричні експертизи і саме для цього, на наше переконання, законодавець ввів поняття обмеженої осудності в закон про кримінальну відповідальність (ст. 20 КК України).

Злочинці становлять особливий розряд особи; це люди більш низького соціального рівня, які у власній поведінці припускають відхилення від вимог соціальних норм, їм

властиві, як правило, особисті ставлення до навколишньої дійсності ще до вчинення суспільно небезпечного діяння. У них виникає негативний погляд на світ, на сенс життя, своя власна відмітна життєва «філософія», яка не збігається з поглядами і думками законослухняної більшості з приводу цього. Вони ігнорують норми моралі і вимоги закону, їм властива деструктивна поведінка. Майбутні, вірогідні суб'єкти кримінальних правопорушень задовго до їх вчинення звичайно ведуть негідний спосіб життя. На цьому етапі розвитку злочинця слід відзначати тільки його соціальну занедбаність і немає підстав визнавати його таким [5].

У своєму дослідженні ми будемо виходити з того, що злочинна поведінка у будь-якому суспільстві має соціальний характер і обумовленість.

Що стосується «особи злочинця», який посягає на право інших осіб сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, то на наш погляд, така особа повинна бути або може бути наділена наступними характеристиками. По-перше, це особа, яка має не лише низький рівень правосвідомості, а й низький або дуже невисокий рівень виховання та освіти. По-друге, оточуюче середовище такої особи – люди, які байдуже або доволі агресивно ставляться до суспільства загалом та окремих законослухняних, освічених та віруючих громадян. По-третє, така особа виховувалась в сім'ї, де їй не приділялась належна увага, нею нехтували або навіть агресивно ставились до неї, застосовували насилья, й поняття «милосердя» їй невідомо тощо. По-четверте, такі почуття як «любов та взаємоповага» не стали для такої особи основою у спілкуванні із близькими та оточуючими. По-п'яте, така особа прагне публічно продемонструвати свою зневагу до існуючих в суспільстві норм, до віросповідання членів такого суспільства та до самої віри. На сьогодні таких осіб, які прагнуть продемонструвати неповагу до суспільства, яка пов'язана із віросповіданням та справлянням релігійних обрядів дуже багато, це в тому числі пов'язано із намаганням держави втрутитися у вирішення церковних питань шляхом прийняття нормативних актів, які по своїй суті намагаються вирішити хто, як, де, коли і яким чином повинен проявляти (демонструвати) свою віру, вчиняти релігійні обряди і найголовніше – яка релігія (віросповідання) вітається в сучасному суспільстві тощо.

На нашу думку, існує пряма залежність між тим, наскільки держава глибоко втручається в питання свободи вибору віросповідання своїх громадян і ставлення до цього самих громадян, яким держава практично «надає право» демонструвати зневагу до різних конфесій та віросповідань, які сьогодні йдуть врозріз з обраним політичним курсом.

Статтею 92 КУпАП «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини» передбачено відповідальність за: ухилення від підписання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму використання пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території; проведення ремонтних,

реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці культурної спадщини, зміну призначення пам'ятки культурної спадщини, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини; ухилення від передачі в установленому порядку знайдених під час археологічних розвідок, розкопок рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України [2]. З огляду на побудову диспозиції розглядуваної статті вбачається, що суб'єктом даного адміністративного правопорушення може бути особа, яка певні повноваження, права та обов'язки, зміст яких прописаний та регламентований низкою законодавчих та підзаконних нормативних актів, серед яких можна назвати: Закон України «Про охорону культурної спадщини» [6], Закон України «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації» [7], Наказ Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013 «Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини» [8] тощо. Отже, суб'єктом адміністративного правопорушення, відповідальності за який передбачено ст. 92 КУпАП, може бути спеціальний суб'єкт права, повноваження (обов'язки) якого залежить від об'єму прав останнього.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна з впевненістю констатувати, що суб'єкт розглядуваних кримінальних правопорушень – загальний. Дослідження не виявило науково обґрунтованих потреб у запровадженні спеціальних суб'єктів, наприклад юридичних осіб, як кваліфікуючих ознак у цих складах злочинів. В разі вчинення кримінального правопорушення службовою особою, що порушують право людини на свободу віросповідання, дії останньої потребуватимуть додаткової кваліфікації.

Що стосується ознак та характеристик суб'єкта адміністративного правопорушення, відповідальності за який передбачено ст. 92 КУпАП, то він має ознаки спеціального суб'єкта, ним може бути: фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку та має повноваження підписувати охоронні договори на пам'ятки культурної спадщини; повинна дотримуватись режиму використання пам'ятки культурної спадщини режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території; проводити ремонтні, реставраційні, реабілітаційні роботи на пам'ятці культурної спадщини, змінювати призначення пам'ятки культурної спадщини, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини; передавати в установленому порядку знайдені під час археологічних розвідок, розкопок рухоми предмети, які пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X : станом на 14 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
4. Довідник із застосування стаття 9. Європ. суд з прав людини, 2015. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_9_UKR (дата звернення: 17.04.2024).
5. Поняття особи злочинця | Коментар. *Меґо-Інфо – Юридичний портал України № 1, Коментар ЦПК, КПК, КУПАП, ККУ, ЦК*. URL: <http://meگو.info/матеріал/1-поняття-особи-злочинця> (дата звернення: 17.04.2024).

6. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
7. Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації : Закон України від 23.09.2008 р. № 574-VI : станом на 1 лют. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-17#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
8. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини : Наказ М-ва культури України від 11.03.2013 р. № 158 : станом на 20 серп. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text> (дата звернення: 17.04.2024).
9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII : станом на 15 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 17.04.2024).